

N.A. URSU, ȘAPTE DECENII DE CERCETARE ACADEMICĂ

EUGENIA DIMA*

Pentru a face o prezentare Profesorului nostru N.A. Ursu, ar trebui să răspund la următoarea întrebare: va fi un portret encomiastic sau unul doct, analitic, în care să se enumere contribuțiile Domniei Sale? Răspunsul este că savantul N.A. Ursu nu are nevoie de elogi deoarece activitatea Domniei Sale vorbește de la sine, iar comentarea lucrărilor publicate în cei aproape 70 de ani de cercetare neîntreruptă ar umple o carte, și nu doar un articol, fiind vorba de mai multe volume și sute de studii care conțin o multitudine de contribuții din domeniul lingvistic, în special din istoria limbii române literare, cu accent pe epoca de modernizare, sau de cercetări privitoare la analiza fenomenului literar pe perioada a aproape trei secole, materializate în lucrări de filologie, chintesență de analiză lingvistică, textologică, teologică, istorică și culturală.

Pentru a avea o imagine cât mai exactă a evoluției limbii române, Profesorul a citit. Și a citit nu numai bibliografia, cum se întâmplă îndeobște, ci a mers la surse, adică la textele scrise cu litere chirilice sau cu alfabet de tranziție, majoritatea rămase în manuscris, din care a alcătuit și un bogat fișier al faptelor de limbă. Prezent în sălile de arhive și în biblioteci, a cutreierat și numeroase anticariate pentru a salva filele unor scrieri vechi care, din ignoranță, riscau să de devină cornete de semințe. A achiziționat cărți, a procurat microfilme ale unor cărți sau manuscrise aflate în bibliotecile din țară, a făcut după acestea fotocopii pentru a înlesni parcurgerea lor temeinică; le-a studiat și a publicat lucrări de amploare, o parte elaborate împreună cu distinsa doamnă Despina Ursu¹, sau le-a pus la dispoziția redactorilor Dicționarului Academiei, în elaborarea căruia s-a implicat și în calitate de membru al Comisiei de etimologii; a oferit arhiva de filme și fotocopii cercetătorilor interesați de cultura română veche. Împătimit al textului pe care l-a pus la temelia studiilor efectuate, a considerat că numai prin intermediul

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, Bulevardul Carol I, nr. 11, România.

¹ În luna aprilie a.c. se împlinește un an de când a plecat dintre noi cercetătoarea Despina Ursu, colaboratoarea și tovarășa de viață a Profesorului. Ne vom aminti cu respect și admirație de abnegația în cercetare, de moralitatea ireproșabilă, de devotamentul până la sacrificiu prin care l-a protejat pe N.A. Ursu de preocupările cotidiene pentru a-i crea Profesorului condiții optime pentru studiu.

acestui se poate obține o imagine exactă a fenomenelor lingvistice și culturale, iar scrierile parcurse, păstrate în manuscrise sau tipărite, purtau semnele trecerii timpului, având file rupte, pătate, mucegăite, șterse, fiind adesea greu de descifrat.

În privința modernizării limbii române, fenomenul a beneficiat în secolul trecut de câteva studii teoretice ale lui Gheorghe Adamescu, G. Ivănescu, Liviu Leonte, dar analiza a fost mult amplificată și detaliată în cele patru volume care poartă titlul *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, alcătuite împreună cu Despina Ursu. Numeroasele exemple, structurate riguros, sunt menite să reflecte dimensiunea procesului de aculturație, să aprofundeze problema acomodării neologismelor, a etimologiei multiple a neologismelor și a modelelor multiple în cazul calcurilor. În aceeași lucrare se face observația că efectele influenței limbii neogrecești, diferită structural de română, „au întârziat cu peste o sută de ani procesul de emancipare a culturii și a limbii române literare început în secolul al XVIII-lea” (Ursu, Ursu 2004: 10). Pe de altă parte, este subliniat rolul cultural și ideologic al cărturarilor greci în provinciile române: „prin intermediul învățământului și al numeroaselor și variatelor cărți grecești difuzate atunci în Țara Românească și în Moldova [...], dintre care multe sunt traduceri ale operelor unor autori italieni, francezi, spanioli, englezi sau germani, orizontul cultural al intelectualilor români din acea perioadă de bilingvism greco-român a fost în mod considerabil lărgit, iar faptul că o parte dintre scrierile respective s-au tradus atunci în românește a constituit [...] o contribuție importantă la dezvoltarea limbii române literare” (*ibidem*: 10–11). Influența limbii latine cunoscute în toate provinciile române și, treptat, a limbilor franceză, italiană, germană, care reprezentau culturi impregnate de curentul iluminist, a condus la transmiterea idealurilor de independență, la dezvoltarea conștiinței naționale, precum și la dorința de cunoaștere și de progres.

Analiza neologismelor se face diacronic în *Împrumutul lexical...* (volumul întâi cuprinzând un *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, urmat de trei volume de cuvinte și forme) și onomasiologic în *Formarea terminologiei științifice*. Fiecare neologism prezentat capătă o viață proprie deoarece se pornește de la atestarea în numeroase scrieri, urmărindu-se rezultatele alterității în raport cu una sau mai multe surse occidentale, cultura cărturarilor care l-au utilizat, influența unor texte vehiculare, modul în care neologismul s-a acomodată în timp la sistemul fonetic și morfologic al limbii române.

Textul a avut pentru N.A. Ursu o importanță revelatorie și probatorie, deoarece i-a oferit nu numai date lingvistice, dar și filologice și culturale; din text a obținut informații inedite și argumente indispensabile pentru infirmarea aprecierilor anterioare ale unor istorici literari, filologi, istorici și a procurat datele necesare pentru propunerea unor noi soluții de cercetare, într-o perspectivă diferită în legătură cu o operă sau cu un scriitor; în urma analizei lingvistice contrastive, Profesorul a

putut să documenteze justețea unor estimări care veneau în contradicție cu părerile consacrate în istoria literară. Tot prin intermediul textului, Domnia Sa a argumentat veridicitatea unor supoziții enunțate inițial succint și amplificate ulterior printr-o demonstrație erudită, în care detaliile au o solidă bază documentară. Studiile sale de filologie constituie un exemplu de cercetare interdisciplinară riguroasă, bazată pe relaționarea cu fină intuiție și inteligență a tuturor datelor obținute. A vrut să învingă – și de cele mai multe ori a învins – inerția, comoditatea, orgoliul, prejudecățile celor care preluaseră puncte de vedere formulate în urmă cu un secol și refuzau să accepte soluții noi, deși acestea beneficiau de demonstrații care reprezentau adevărate modele în domeniu.

Impresionante, cele patru volume de *Contribuții...* adună majoritatea cercetărilor care cuprind, așa cum arată titlul, contribuții importante de filologie și istorie literară: autorul a elucidat numeroase aspecte controversate sau necunoscute de istorie literară, în privința unor scrieri originale, a unor prelucrări sau a paternității unor traduceri, a descoperit textele-sursă utilizate de traducători (originale sau texte vehiculare), a reconstituit traseele unor scrieri sau ale unor copii, a datat altele pe baze documentare sau lingvistice etc. În urma unor ample analize lingvistice și stilistice, a contribuit la buna cunoaștere a cărturarilor români și a scrierilor lor, mai ales din perioada veche și premodernă: studiind secolul al XVII-lea, a indicat sursele *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, a editat opera mitropolitului moldovean Dosoftei și a adus date inedite, consistente, legate de viața și activitatea acestuia; a stabilit participarea lui Dosoftei, împreună cu alți cărturari ai Bisericii, la revizia *Vechiului Testament* tradus de Nicolae Spătarul, păstrat în manuscrisul 45, utilizat la tipărirea *Bibliei* de la 1688; în faza inițială, când s-a hotărât reeditarea *Bibliei*, a venit cu propuneri valoroase, preluate în întreaga serie publicată în proiectul *Monumenta linguae Dacoromanorum*. A descoperit la Arhivele Naționale din Iași un manuscris care conține o traducere inedită a Spătarului Nicolae, a demonstrat paternitatea episcopului Teodosie Veștemeanu asupra cronicii atribuite stolnicului Constantin Cantacuzino, precum și paternitatea mitropolitului Daniil Panoneanu pentru manuscrisul 4389.

Prin cercetarea amănunțită a scrierilor din secolul al XVIII-lea românesc, N.A. Ursu a reliefat dimensiunile activității culturale a unor oameni ai Bisericii, dar și a laicilor, care începeau să resimtă influența culturală iluministă și se racordau treptat la cultura occidentală. Au beneficiat de ample prezentări figuri luminoase de cărturari din mediul monahal care, în afara textelor de cult, au tradus și texte științifice menite a fi utilizate în școlile de limbă română: Cozma Vlahul, Vartolomei Mazereanu, Toma Dimitriu, Amfilohie Hotiniul, Gherasim Putneanu, de la Episcopia Romanului, și Gherasim, arhimandritul de la Mitropolia din Iași, Profesorul N.A. Ursu elucidând confuziile perpetuate până de curând în legătură cu activitatea fiecăruia și arătând că mai multe dintre scrierile (traducerile) celor doi Gherasim au fost atribuite în mod nejustificat episcopului Gherasim Clipa. Studiul *Școala de*

traducători români din obștea stareșului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț (Ursu 2002: 145–184) reprezintă o sinteză care aduce date prețioase, mai puțin cunoscute, despre caracterul programatic al activității clericilor de la mănăstirile moldovenești, dintre care sunt evidențiați ieromonahii Macarie, Ilarion, Isac, Gherontie, Grigorie, Climent, Iosif și ierodiaconul Ștefan, care au dat la iveală mai multe traduceri patristice, dar s-au preocupat și de susținerea și dezvoltarea învățământului în limba română. În același sens amintim și studiul *Seminarul de la Socola, prima școală de grad gimnazial în limba română* (*ibidem*: 353–363), în care se precizează că în Seminarul înființat de mitropolitul Veniamin Costache, lângă Iași, se predau cursuri de gramatică a limbii române, logică, teologie, filosofie, retorică, istorie universală, latină, aritmetică. Prin prezentarea vieții și operei ei, a impus ca primă poetă cunoscută în literatura română pe shimonahia Xenia Iordache Hagi de la Mănăstirea Agapia, autoare a unor versuri având conținut religios.

În privința cărturarilor laici din cele trei provincii românești, Profesorul a scos din obscuritate figura unor intelectuali sau a conturat personalitatea altora, precum Nicolae Costin, Alexandru Amiras, Ienache Cogălniceanu, Simeon Hârs, Ioan Duma, Samuil Vulcan, pitarul Hristache, Alecu Beldiman, Ioan Budai-Deleanu, Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, Ioan Molnar, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Paul Iorgovici, Ioan Cantacuzino, Ioan Nemișescu, Manolache Cârjă, Costache Conachi, Scarlat Barbu Tâmpeanu, Ioan Teodorovici, Gheorghe Peșacov, Barbu Paris Mumuleanu, Ionică Tăutu, Ion Eliade Rădulescu, Anton Pann, Alecu Donici, Grigore Alexandrescu, Nifon Bălășescu. Aceștia, între care se află autori cunoscuți din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea sau cărturari până de curând anonimi, întregesc lista scriitorilor, a traducătorilor și imaginea activității culturale dintr-o perioadă de acumulare, dar și de avânt intelectual și artistic.

Rămâne să amintim și excelenta ediție a operelor lui Gh. Asachi, precum și magistrala demonstrație a paternității lui Nicolae Bălcescu asupra poemului *Cântarea României*. Și ar mai fi atâtea de spus...

A fost sub vremi, ca atâția alți intelectuali de calitate într-o perioadă de tristă amintire, refuzându-i-se, prin anii '60, activitatea la o catedră universitară. Cercetător la institutul numit la început Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Profesorul a îndrumat cu sollicitudine, generozitate și eleganță, în același timp și cu exigență, pe tinerii care au dorit să urmeze spinoasa cale a filologiei, dar care, din nefericire, nu au fost mulți. Atracția pe care am simțit-o față de cercetările filologice s-a datorat parcurgerii lucrărilor Profesorului, a cărui metodă era caracterizată prin precizie, echilibru, logica demonstrației, dar și discuțiilor fructuoase, deosebit de utile pentru cineva aflat la început de drum, iar continuarea activității mele și unele reușite l-au bucurat, determinându-l să mă considere, într-un mod onorant pentru mine, „eleva” Domniei Sale.

Ca director al Institutului, i-a îndemnat pe cercetătorii de la Secția de istorie literară să alcătuiască un dicționar de literatură și astfel a rezultat *Dicționarul*

literaturii române de la origini până la 1900 (București, Editura Academiei, 1979), lucrare de referință, monumentală, care cu greu va putea fi depășită.

Premiile și titlurile academice i-au fost acordate cu parcimonie, dar, chiar mai numeroase, nu ar fi putut reflecta îndeajuns valoarea realizărilor Domnului N.A. Ursu, indispensabile în viitor, când se vor alcătui noi sinteze de limbă literară și de istorie culturală și când, prin intermediul unor mijloace moderne de cercetare, se vor confirma cele mai multe dintre supozițiile cuprinse în studiile Domniei Sale, mai ales în legătură cu paternitatea unor scrieri originale sau a unor traduceri în limba română. Profesorului îi rămâne satisfacția unei vieți împlinite, cu realizări care pot fi oricând considerate un exemplu de dăruire intelectuală, de probitate și pasiune pentru cercetare.

VOLUME PUBLICATE

- Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.
Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice, Iași, Editura Cronica, 1997.
Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice, Iași, Editura Cronica, 2002.
Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice, Iași, Editura Cronica, 2003.
Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea Mitropolitului Dosoftei (în colaborare cu Nicolae Dascălu), Iași, Editura Trinitas, 2003.
Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860), (în colaborare cu Despina Ursu), Iași, Editura Cronica, vol. I. *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, 2004; vol. II. *Repertoriu de cuvinte și forme*, 2006; vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, partea I (*Literele A–M*), partea a II-a (*Literele N–Z*), 2011.
Paternitatea „Istoriei Țării Rumânești” atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studii filologice, Iași, Editura Cronica, 2009.
Alte contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice, Iași, Editura Cronica, 2012.

EDIȚII (ȘI COLABORĂRI LA EDIȚII)

- Gheorghe Asachi, *Scrieri literare*, ediție, prefață, note și glosar, vol. I–II, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, colecția „Biblioteca pentru toți”, 1957.
 Gheorghe Asachi, *Scrieri alese*, ediție, prefață și note, București, Editura Tineretului, colecția „Biblioteca școlarului”, 1961.
 Prefață și note la ediția Vasile Alecsandri, *Mărgăritărele*, București, Editura Tineretului, colecția „Biblioteca școlarului”, 1962 (prefața și notele respective, revăzute, au fost reproduse în ediția Vasile Alecsandri, *Poezii alese*, București, Editura Tineretului, colecția „Biblioteca școlarului”, 1965).
 Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească. 1757. Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv și glosar, București, Editura Științifică, 1969.
 Gheorghe Asachi, *Opere*, ediție critică și prefață, București, Editura Minerva, vol. I. *Versuri și teatru*, 1973, vol. II. *Nușele istorice. Varia*, 1981.
 Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediție critică, cu textul original reprodus în fotocopie, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1974.
 Dosoftei, *Opere*, vol. I. *Versuri*, ediție critică, București, Editura Minerva, 1978.

- Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie*, ediție critică, cu textul original reprodus în fotocopie, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1980.
- Dosoftei, *Versuri alese*, antologie, text stabilit, prefață și glosar, Iași, Editura Virginia, 1994.
- Selecțiuni din opera poetică a Mitropolitului Dosoftei*, antologie, text stabilit, prefață și glosar, Iași, Editura Trinitas, 2003.
- (consultant științific) *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia de la 1688*, ediție critică, *Pars X. Liber Psalmorum*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003; *Pars VI. Iosue, Iudicum, Ruth*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004.

BIBLIOGRAFIE

- Ursu, 2002 = N.A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica.
- Ursu, Ursu 2004 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. I. *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Iași, Editura Cronica.

N.A. URSU, SEVEN DECADES OF ACADEMIC RESEARCH

ABSTRACT

The author briefly presents one of the most valuable philologists of the Romanian culture, N.A. Ursu. His activity includes thorough investigations into the old and pre-modern periods of the Romanian culture that covers almost three centuries. His works referring to this period follow two main directions: the linguistic analysis (the way in which the modernisation of the Romanian language took place) and the philological analysis (the study of the cultural phenomenon that he deciphered and presented through linguistic and stylistic demonstrations based on the in-depth investigation of the texts).

Keywords: *literary language, modernisation, loanwords, contributions, philology*